

**Oliver Jurišić, *Mišljenja o zlu*,
Banja Luka, 2023. str. 112.**

Knjiga *Mišljenja o zlu*, autora dr. sc. Olivera Jurišića, profesora filozofije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, predstavlja uspjeti pokušaj da u središte filozofske i teološke misli vrati staro teodicejsko pitanje, pitanje zla, ali ne u njegovoj klasičnoj formi, nego služeći se promišljanjima nekoliko suvremenih književnika i filozofa (među kojima su neki kršćanske provenijencije). Pitanje zla, zamaskirano mnogim maskama, pitanje je koje dodiruje srž čovjekova života i njegov smisao, što jasno vidimo iz promišljanja izabranih autora te svakodnevnog iskustva. To je pitanje koje, kao i pitanje o Bogu, otkriva čovjeka trajno mislećim bićem. Pitanje zla, pogotovo na našim prostorima, nažalost nije samo teorijske, estetske ni metafizičke naravi – iako se smisao i uzrok zla ne može odvojiti od njegove metafizičke dimenzije, kako autor i pokazuje – nego duboko egzistencijalne. Čini se kako se u izrazito brzim ciklusima zlo nanovo rađa. Dvadeseto stoljeće nepobitno svjedoči o tome, a čini se kako će i ovo naše stoljeće, na nesreću i žalost mnogih, biti svjedokom kako sila rađa silu, a zlo zlo.

Izrazito važna promišljanja o zlu, nažalost *per se*, ne uspijevaju posve odgovoriti na ovo staro pitanje. Toga je svjestan i autor, zbog

čega se nada da će njegova *Mišljenja* barem pobuditi nova pitanja te tako, možda, čitatelje dovesti do spoznaje o besmislu zla i nemogućnosti njegova opravdanja i onda kad ga se čini kao osvetu koja je u biti, kao i samo zlo, iracionalan čin.

Jurišićeva knjiga *Mišljenja o zlu* donosi, kako se kaže u *Napomeni* ovoj knjizi, proizvoljan izbor promišljanja pet autora koji mu služe kao nadahnuće za pisanje o zlu. Njihova poveznica je tema zla obrađena iz različitih perspektiva. Čitajući knjigu, vidljivo je da je za četvero od petero autora zajednička poveznica čitanje i hermeneutika starozavjetnog izvještaja o čovjekovu padu koji se nalazi na prvim stranicama knjige *Postanka*. Autor se nije kanio baviti normativnim autoritetima teodicejskih pitanja, nego donijeti teodicejska pitanja kroz prizmu misli suvremenih autora. Izabrani autori služe Jurišiću kao instrumentarij za promišljanje o problemu zla u formi mišljenja koja on oslobađa od težnje za originalnošću te od unaprijed zadane forme izlaganja, čime autor već suzbija unaprijed mogući argument kako se radi o nedovoljno i površno razrađenoj temi. Iz *Napomena* saznajemo kako pitanje zla kod suvremenih autora već duže vrijeme zaokuplja autora ove knjige koji je sada tu svoju zaokupljenost podijelio s nama.

Promišljanja o zlu, sadržana u ovoj knjizi Jurišić je vrlo umješno i

uspješno približio čitateljima. Konkretno, u knjizi je riječ o pet različitih odnosa prema fenomenu zla: zlo kao egzistencijalna nerelacija (C. Yannaras), zlo kao slobodno izabrani nebitak (L. Payerson), zlo kao gubitak magije jezika (W. Benjamin), Božje povlačenje kao trenutak nastajanja zla (S. Weil) i zlo kroz prizmu osvete (M. Kondžić).

Prvi od pet autorovih „Vergilija“ u promišljanju o temi zla je grčki filozof i teolog Christos Yannaras, u središtu čije se refleksije nalazi zlo kao egzistencijalna nerelacija. Čini se kako je napredak zla proporcionalan napretku čovjeka u njegovim intelektualnim i tehnološkim spoznajama. Ako zlo shvatimo samo na ovoj, takoreći, fenomenološkoj razini, tada se zlu oduzima njegovo metafizičko značenje, pa čak i ono što ćemo u teologiji nazvati *mysterium iniquitatis*. Drugim riječima, kako pojašnjava Jurišić: ako je zlo pitanje stavljanja pod kontrolu čovjeka i prirode, tada zlo više nema metafizički smisao ni religioznu svrhovitost koja se izražava kroz trpljenje radi većega dobra. Yannaras i Jurišić žele ukazati upravo na metafizički smisao i uzrok zla. Razumijevanje zla kao egzistencijalne nerelacije upućuje na to da zlo u svojim određenim pojavnostima ostaje izvan dosega čovjekove moći, a time i objektivne znanstvene moći njegova predviđanja.

Slijedom promišljanja ovoga grčkog filozofa i teologa, autor

naglašava kako je poimanje zla, onako kako ga još uvijek poima zapadna filozofsko-teološka misao, nastalo u judeo-kršćanskom misaonom ambijentu, iako svoje početke ima i u Platonovoj filozofiji. Naspram ontološkom religijskom dualizmu koji se artikulira kroz postojanje dva božanska principa, ontološki monoteizam je za tumačenje zla izabrao biblijski izvještaj o padu koji na prvim stranicama Svetoga pisma slikovito opisuje stvarnost pojave zla u svijetu. Polazeći od toga izvještaja, razvidno je kako je odnos između Stvoritelja i stvorenja *egzistencijalna relacija* koja se ostvaruje na više razina. Ona postoji prije pada, no nakon pada čovjek u svojoj slobodi izabire *nerelaciju kao model i način odnosa prema Stvoritelju*. Izbor *nerelacije*, kako uviđa Jurišić, egzistencijalni je događaj iz čega, na tragu Yannarasa, slijedi da se zlo pojavljuje kao slobodno izabrana nerelacija prema Bogu. Drukčije rečeno, *zlo se javlja kao posljedica promašenog čovjekova pokušaja ostvarenja egzistencije kao egzistencije u sebi i egzistencije za sebe*. Čovjekov pad je, prema Yannarasu, nerelacijska egzistencija ontičke autonomije, odnosno individualno usmjerene egzistencije.

Zlo se kao stvarna nerelacija predstavlja kao mogućnost relacije isključivo prema samome sebi i sa samim sobom, odnosno kao mogućnost *biti nestvoren poput Boga*. To je ono što se naziva relacijom sa-

moljublja, odnosno grijehom oholosti ili odbijanjem da se prihvati svaka mogućnost aktualizacije s pra-Drugim (Bogom). Za razliku od nerelacije, darovana relacija je mogućnost *ex-stasisa* /*ek-stasisa*/, odnosno izlaženja iz sebe. Na tom tragu Yannaras uviđa da je zlo modus egzistencije nerelacije. Zlo je modus egzistencije stvorene kroz nerelaciju, odnosno kroz apsolutnu i diviniziranu individualnost i samodostatnost koji su kao takvi uvjetovani isključivo prirodnim zakonima propadanja i smrti. Time Yannaras potvrđuje ontički monoteizam navodeći kako zlo ne posjeduje vlastitu narav niti je konstituirano kao stvoreni ili nestvoreni ontički realitet. Ono je način egzistiranja, aktualizirani modus postojanja stvorenog kao cjeline. U metafizičkom smislu zlo je nerelacija, način egzistencije čiji je temeljni esencijal apsolutna samodostatnost i zatvorenost u sebe, dok je dobro egzistencijalna relacija, odnosno potpuna otvorenost egzistencije za odnos ljubavi s drugim i pra-Drugim. Za razliku od zla, dobro se, u ontološkom smislu, odnosi na načine egzistencije koji su nedostupni našem iskustvu, a to su prije svega besmrtnost i vječnost, te drugi načini egzistencije kao oslobođenje od straha, patnje, boli i smrti.

No, pravo je pitanje otkud zlo? Jurišić, na tragu Yannarasovih promišljanja, odgovara da je zlo način egzistiranja stvorenog. Postojanje

svega stvorenoga je dobro, ali *način* egzistencije stvorenoga to ne mora biti. Drugim riječima, sama egzistencija i *način* egzistencije nisu identični u stvorenome. Zlo se razumijeva kao bitna odsutnost putine ontološke relacije stvorenoga prema samome sebi. Iako zlo ima svoj vlastiti ontološki sadržaj, ipak ono nema svoj vlastiti uzrok. Kad bi zlo imalo vlastiti uzrok, tada bi bilo neka vrsta pra-Drugoga.

Već se u Yannarasovim promišljanjima dalo naslutiti da zlo ima veze sa slobodom, odnosno da je odluka za nerelacijsku egzistenciju slobodna odluka. Sloboda je pitanje koje susrećemo čim pomislimo na čovjeka. Talijanski filozof Luigi Pareyson definira čovjeka kao situaciju odnosa s bitkom. U tom se slučaju njegova sloboda ponaša dvojako: ili kao pristanak, ili kao pobuna. Temeljno filozofsko pitanje u ovim promišljanjima, koja Jurišić iznosi pred nas, jest kako se čovjek našao u svijetu kao slobodan? Čovjek je slobodan jer ontološka intencionalnost nagoviješta kako je on svijetu darovan kao sloboda. Time se naslućuje kako je takvo nešto moglo doći od nekoga bitka koji je sloboda. Sloboda, naime, aktualizira bitak bilo da ga ostvaruje ili razara. Ona potvrđuje ili nijeće sam bitak.

Koliko je judeokršćanska misao presudna za promišljanje o kategoriji slobode, pokazuje činjenica da njezino razumijevanje Pareyson pokušava dokučiti polazeći

od istočnoga grijeha, kako ga opisuje knjiga Postanka. Ondje uviđa da sloboda kao iskonski početak pripada iskonskoj slobodi, odnosno Bogu. Ona prethodi stvaranju. Samo stvaranje je čin slobode. Bog je u tom smislu, kako navodi naš autor na tragu Pareysona, izvorna sloboda, prvobitni početak, paljenje plamena slobode. Bog kao sloboda pobjeđuje ono ništa kao mogućnost: Bog odlučuje pobijediti i samu mogućnost ništa izabirući činom slobode stvaranje i dobro.

No, s druge strane volja ljudske slobode može se protiviti Bogu kao slobodi jer Bog kao sloboda traži i dopušta odgovor ljudske slobode, pa i onda kada ta ljudska sloboda pokušava aktualizirati mogućnost onoga ništa, koje sada u ontološkom smislu možemo nazvati zlo. Bog je, kako navodi autor, podložio sebe ne zlu kao apsolutnom početku slobode, nego *zlu kao slobodnom izboru koji čovjek izabire*. Slijedom toga postaje jasno kako zlo nije apsolutni početak kao što je sloboda. Zlo je trajno pobijeđena mogućnost onoga ništa koju je čovjekova sloboda ipak sposobna aktualizirati ne u samom iskonskom bitku kao slobodi, nego u stvorenom. Bog je trajno pobijedio mogućnost negativnosti onoga ništa, ali čovjeku je, iz njemu nepoznatog razloga, ostala dostupna mogućnost kao sposobnost ljudske slobode da unutar stvorenog aktualizira ono što je Bog trajno svladao. No, ostaje neodgovoreno

pitanje kako čovjek može aktualizirati ono što je Bog trajno svladao?! Ovdje se očigledno susrećemo s otajstvom zla (*mysterium iniquitatis*). Budući da Bog primjećuje mogućnost onoga ništa kad ga je već potpuno svladao i pobijedio, zato i može čovjeku reći da će umrijeti ako bude jeo sa stabla dobra i zla, odnosno ako se usudi aktualizirati mogućnost onoga ništa. Drugim riječima, čovjeku ostaje mogućnost slobodnog izbora kojim može izabrati nebitak, koji se naziva zlo. Zlo je izabrani nebitak, kako jasno pontira autor na tragu Pareysonovih promišljanja. U stvaranju je Bog dao čovjeku mogućnost izbora. No, čovjekova je sloboda dala prednost činu slobodnog izbora zla pred dobrom. Taj izbor Pareyson opisuje kao iskonski početak same čovjekove slobode koja se ne gubi, nego se aktualizira u samom čovjeku. U tom smislu pitanje zla pitanje je koje dolazi nakon pitanja slobode, a ne obratno.

Izabirući izabrani nebitak čovjek uvodi u stvoreno povijest i vrijeme, uvodi razliku u odnosu na izabrani bitak, odnosno uvodi izabrani nebitak kao oponašanje. Uvođenje te sposobnosti oponašanja dobra u stvaranje hermeneutike mita naziva đavao. Đavao je oponašatelj iskonske slobode koja, pretvarajući se umjesto izabranog bitka, izabire izabrani nebitak i tako aktualizira mogućnost onoga ništa koje se u stvorenome pojavljuje kao razara-

nje, samouništenje i sve-uništenje. Zlo se pojavljuje kao čovjekov slobodni napor, čin slobodnog izbora i nastojanja postaviti sebe na mjesto iskonske slobode koja odlučuje apsolutno slobodno o dobru i zlu. Zlo je čin odbacivanja te slobodnog izabiranja nijekanja i pobune. Ono ima zbilju, makar onu negativnu. Zlo je sloboda da se samorazara i samouništi; zlo je sloboda oponašanja istinske slobode potvrđivanjem samoga sebe kroz pobunu, kako na tragu Pareysona zaključuje Jurišić.

Promišljanja o jeziku i zlu nje-mačkog filozofa i književnika Waltera Benjamina otvaraju se mišlju kako jezik može izraziti duh nečega materijalno i duhovno potpuno neživoga. Naime, stvari i događaji priopćavaju nam se jezičnim bićem, a kroz to priopćavanje u samom njihovom jezičnom biću priopćava nam se i njihov duh. Drugim riječima, sam jezik ima duhovnu dimenziju. Sam jezik je duh. Jezik je posrednik priopćavanja duha neke stvari ili događaja, kako se navodi na Benjaminovu tragu. Polazeći od knjige Postanka u kojoj Bog stvara i imenuje stvoreno, Jurišić donosi distinkciju između Božjeg i ljudskog jezika. Prema njemu, u božanskom jeziku vlada savršena objektivnost i istinitost između onoga što se imenuje i spoznaje. Bog ne stvara da poput čovjeka daje ime nakon što je spoznao. Kad Bog stvara, samo ime dolazi sa spoznajom koju Bog ima o tome, a čovjek imenuje u skladu

s božanskim jezikom koji se čovjeku sebezpriopćio. Imajući u vidu spomenuto, Jurišić se, zajedno s Benjaminom, pita je li onda zlo mogućnost ili sposobnost krivog, pogrešnog imenovanja stvari i događaja nakon što ih se istinito spozna? Nije li đavao uvjerio čovjeka da nakon što je spoznao zlo kao zabranu, to isto zlo imenuje drugim imenom kao dopuštenje da se apsolutizira mogućnost ljudskog jezika u davanju imena stvarima i događajima bez istinskog razlikovanja dobra i zla? Na tragu toga može se reći da je čovjek pobrkao imenovanje i stvaranje tako što je pokušao imenovati kao da je on sam Stvoritelj. Đavao ga je uvjerio kako su u njegovoj čovječjoj riječi imenovanje i stvaranje identični.

Tragom Benjaminovih promišljanja o zlu i jeziku, autor ove knjige zaključuje kako Bog ne stvara zlo jer zna njegovo pravo ime, ime uništenja i razaranja svega stvorenog. Ime zla je protivno stvarnosti svega stvorenoga. Ime zla sve stvoreno povlači u smrt. Kad Bog izgovara *neka bude*, u tom imenovanju stvorenoga ne može biti zla. Zlo je spoznaja kako identičnost *imena* i *imenovanog*, duhovnog i jezičnog bića stvorenog pripada isključivo Bogu i jedino je on onaj koji istinski razlikuje dobro i zlo jer ih on i *imenuje* i jer zna njihova *imena*, odbija mogućnost *imenovanja* zla u stvaranju. Ali, zmija koja zna kako je Bog odbio *imenovati* zlo u stvaranju jer

je to pokušala sama prije čovjekova pada, tu mogućnost predstavlja čovjeku kao osobinu božanskog jezika, na koju čovjek nasjeda, čime zlo ulazi u svijet. Još jednom, autor Benjaminovim rječnikom odgovara na pitanje što je zlo: *zlo je čovječja riječ koja se slobodno odlučila, na nagovor zmijske, skrivi i samoizopćiti iz sebezpriopćavanja božanskom jeziku, odnosno Bogu*. Zlo je jezik kojim se čovjek skriva od božanskog jezika.

Promišljanja o zlu iz perspektive francuske književnice i filozofkinje Simone Weil polaze od uvjerenja da iskustvo zla postavlja pitanje *zašto svijet* jer se ono javlja u svijetu. Suvršeno je postavljati pitanje odakle Bog i zašto Bog, nego zašto svijet i zašto stvaranje jer Bog nema početka, a svijet ima svoj početak i svršetak. Ova je francuska književnica i filozofkinja uvjerenjena kako problem zla izranja sa svijetom i u svijetu koji je za naše iskustvo dostupan i konkretan. Tek je stvaranje uvuklo Boga u problem zla. Slijedom toga, promatrati i istraživati zlo kao isključivo metafizičko pitanje odvojeno od stvaranja svijeta, samo je estetsko promišljanje o zlu.

Iako zna da gotovo svaka teodiceja počinje s pitanjem o Bogu, a ne o stvaranju svijeta, Weil ipak polazi od svijeta (ona se kasnije vraća pitanju *zašto Bog* jer zna da pitanje *zašto svijet* bez pitanja *zašto Bog* komplicira pitanje zla do neobjašnjenja) tvrdeći kako je svijet zbog ljubavi, iz ljubavi i za ljubav. Ovdje se ona

vraća pitanju *zašto stvaranje, zašto svijet, zašto Bog*. Praveći odmak od teogonije u kojoj je svijet plod moći i borbe bogova, postavlja pitanje: što ako su stvaranje i svijet izraz odricanja od same božanske moći kako bi se ostavilo prostora za nešto drugo? Stvaranje svijeta u tom je smislu izraz Božjeg milosrđa i milosti, a ne nemoći. Božja moć u stvaranju manifestira se njegovim povlačenjem, skrovitošću, koju Weil naziva *praznina*, odnosno odsutnost njegove apsolutne moći, a prisutnost ljubavi. Stvarajući, Bog ostaje prisutan u stvorenome kao što majka ostaje prisutna uz dijete i kad se odriče svoje moći nad njim. No, Jurišić prepoznaje da kod Weil, kada govori o stvaranju i Božjoj moći, nedostaje mjesto Božje slobode u stvaranju.

Za Jurišića, nije dovoljno ustvrditi kako je zlo rezultat Božjeg povlačenja jer bi to moglo značiti da je Bog krivac za sve, uključujući i čovjekov pad. Prema njemu, logičnije je tvrditi o Božjoj prisutnosti u svijetu na način poštovanja ljudske slobode, odnosno da je Bog prisutan u svijetu, ali čovjekov zaborav uzrokuje zlo. Zlo je izvitoperena zloupotreba moći od strane čovjeka. Zaključno, naš autor navodi kako pitanjima koja postavlja Weil, mora prethoditi pitanje *zašto sloboda* jer se bez potonjeg pitanja ne daju pravi odgovori na pitanje zla.

Promišljanja o zlu bosansko-hercegovačkog književnika Muha-

meda Kondžića, koja nam Jurišić posreduje u svojoj knjizi *Mišljenja o zlu*, dovode u korelaciju osvetu i zlo. Polazna točka ovoga bosansko-hercegovačkog književnika je kako se zlo ne događa iznenada i neplanirano. Posebno su velika zla plod racionalnog planiranja i umnog domišljanja. Na temelju Kondžićeve pripovijetke *Sužnji*, Jurišić tumači narav zla podcrtavajući da se zlo izbjegava zagledati u samo sebe. Ono je gledanje u leđa, negledanje u lice. Temeljna osobina svakoga zla je zamagljenje naravi odnosa zla i žrtve, što implicira i mogućnost zamjene mjesta.

Glede nastanka zla, ovaj književnik tvrdi da ono zahtijeva um, odnosno um prethodi zlu kao moć koja je sposobna isplanirati ga. U tom smislu zlo može uključivati određenu vrstu obreda i ritualnosti. Time zlo nastoji sebe predstaviti kao nešto razumsko, mišljeno i planirano. Među takve se primjere ubraja nacizam sa svojim ritualima, simbolima i gestama. Strogo govoreći, ritual pripada božanstvu i dobru, no ovdje vidimo da gotovo na jednak način pripada i samome zlu kao stvarnosti. Ono se može opravdavati ne samo ritualima nego i spomenicima koji se postavljaju u znak zahvale zlu. Time zlo poprima fasadu dobra, a kasnije i značenje i sadržaj dobra. Među odrednicama koje se nalaze u planiranju zla, svakako je i prostor koji obično nije javna sfera, nego neki skriveni

mračni dio, čime se želi uputiti na skrivenost zla u trenutku njegova izvršenja.

Na tragu Kondžićeve pripovijetke, autor ove knjige uvodi nas u promišljanja o osveti i laži, kao dva elementa koji pripadaju sferi zla. Osveta je lažna pravednost jer ona ne zaustavlja širenje zla. Osveta je laž i obmana koja ne izvršava pravednost, nego otvara mogućnost aktualizacije novoga zla. Samoobmana je misliti kao će se zlom zatvoriti krug zla. Tu je, kako vidi autor, posebna moć zla. Planiranje osвете je u tom smislu početak procesa samoobmanjivanja i laganja. Um se služi lukavstvom prema samome sebi opravdavajući time osvetu i vodi nečujan razgovor, možda, s autoritetom i zakonodavcem izvan uma.

Osveta oživljava prošlo zlo, a oživljavanje prošlog zla je, kako navodi naš autor, princip ili mehanizam kojim svako sadašnje i buduće zlo suzbija um u njegovoj ontološkoj i etičkoj kritici same naravi zla. Oživljavanjem prošlog zla samo zlo želi slomiti etički otpor uma prema zlu i u sadašnjosti i u prošlosti. Prošlost je uvijek mjesto oživljavanja i planiranja zla, dok je sadašnjost mjesto njegova opravdanja, a budućnost mjesto njegova izvršenja. Skrivenost i neuhvatljivost zla autor vidi u tome što ga ne pronalazimo u onome danas, nego uvijek kao prijeteću prošlost koja osigurava mirnu budućnost. U tom

je smislu zlo stvarnost aktualizacije onoga što se uvijek treba dogoditi u smislu planiranja i uma. Ono nikada nije sadašnjost, nego ili življena prošlost, ili dijabolični eshaton. Kao zlo, tako se i osveta planira u prošlosti i izvršava u budućnosti. Sadašnjost je samo prijelazni trenutak. Zlo nema u sebi kriterij pravednosti, nego ga, posredstvom osvete, samo iluzorno oponaša. Osveta je, kako zaključuje autor, izvitoperena pravednost podržana izvitoperenim umom. Osveta je zlo jer dijeli s naravi zla njegovu iracionalnost.

Na koncu Jurišićevih *Mišljenja o zlu* koja su hodanje po površini i rubovima jednoga pitanja na koje nije moguće pronaći odgovor, možemo se složiti kako problem zla ostaje nerazjašnjen. No, zlo će uvijek ostati objekt filozofskih i teoloških promišljanja. Autor nam donosi *Mišljenja o zlu* ne kao gotov odgovor na to staro pitanje, nego kao pitanja koja otvaraju neka nova pitanja o problemu zla. Važan doprinos Jurišićevih *mišljenja* sastoji se u tome što je pred nas, na nov način, iznio temu o kojoj se sve manje promišlja u javnom diskursu, tako da ju autor svojom knjigom izvlači iz zaborava te nas sve ponovno senzibilizira da *mislimo* o zlu i dimenzijama koje su s njime povezane, kao što su Bog, stvaranje, svijet, sloboda, osveta, jezik, nerelacija, izbor itd., kako je on vrlo uspješno učinio uz pomoć izabраниh autora. Time implicitno, poput nekih značajnih suvremenih

filozofa, ne priznaje i ne dopušta smrt metafizike.

Knjiga je, s obzirom na njezine nakane o kojima saznajemo iz *Napomena*, solidno postavljena. Pisana je stručnim jezikom i stilom. Moguće ju je čitati kao cjelinu ili se pak samo posvetiti jednome autoru preferirajući vlastiti redosljed čitanja. Djelo nije opsežno, a samim time ni iscrpno. Važan je doprinos ove knjige i u tome što nas Jurišić upoznaje s autorima koji nisu previše ili gotovo nikako zastupljeni u hrvatskom govornom području te što na jednome mjestu iz filozofske perspektive nudi bogatstvo misli i uvida u ono što teologija naziva *mysterium iniquitatis*, ističući ponizno, zajedno s nekima od svojih autora, da se pitanju zla i njegovu podrijetlu mora pristupiti s teološke i religijske strane.

Jurišić vrlo vješto isprepleće svoje misli s mislima svojih autora. U određenom dijelu kritizira njihove temeljne postavke (kao npr. kod S. Weil) te upućuje na svoja rješenja. U nekim dijelovima svoje knjige, također kod jednog autora, podsjeća na dimenzije zla kojih su se dotaknuli njegovi drugi izabrani autori, ne ulazeći u potrebne ili nepotrebne komparacije, nego ukazujući tako na važnost određene dimenzije povezane sa zlom. Sve u svemu, Jurišićeva promišljanja važan su doprinos spašavanju *mišljenja* o problemu zla prema kojemu se društvo, filozofija, teologija i religija sve više počinju odnositi

krajnje indiferentno i relativistički. U tom smislu držimo da će *Mišljenja o zlu* oteti zaboravu ovo sržno pitanje koje čovjek uvijek iznova susreće u drukčijim oblicima.

Hrvoje Kalem

DEUS ABSCONDITUS. IVAN PAVAO II. O DUHU SVETOM, autora don Emanuela Petrova, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Katolička izdavačka kuća i časopis Crkva u svijetu, Split: 2023.

Tijekom protekle godine (2023.) u izdanju Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Splitu te Katoličke izdavačke kuće „Crkva u svijetu“ iz tiska je izišla knjiga don Emanuela Petrova pod nazivom „Deus absconditus. Ivan Pavao II. O Duhu Svetom“.

Naznačeno djelo sadržava ukupno 208 stranica, dok naslovnu stranicu krase fotografija svetoga pape Ivana Pavla II. nad kojim je inkorporirana prozirna silueta bijelog goluba, tog klasičnog simbola Duha Svetoga. Ovim se očito željelo istaknuti kako sveti Papa nije bio samo netko tko je primjereno teologizirao o Duhu Svetom već i netko tko je samom svojom karizmatičnom pojavom odisao prisutnošću i nadahnućem Treće božanske osobe. U tome smislu bismo mogli

odmah „preletjeti“ i do 82. stranice knjige gdje nas autor podsjeća na to da „‘Duh svetosti’ predstavlja jedan od prvih naziva kojima Sveto pismo objašnjava djelovanje Božjeg Duha. Osobito to naglašava Stari zavjet. Duh je posvećujuća Božja snaga. Riječ je o intimnom početlu svakog dobra, koje djeluje u čovjeku iznutra, kako bi se postigla ona izvorna svetost koja je u Bogu i s kojom je egzistencijalno povezano sve stvoreno.“

Autor svoj rad razlaže kroz šest poglavlja, a kao osobito zgodno mogli bismo istaći to što već na prvoj stranici predgovora (s. 7) iscrtava temeljne obrise pneumatologije Ivana Pavla II. Evocirajući nam živo u sjećanje nastupnu propovijed novoizabranog Pape koji je tom zgodom pozvao vjernike da se ne boje, te da se otvore Kristu jer on jedini zna što je u čovjeku, autor snažno ukazuje na otajstvo Isusa Krista i tajnu čovječstva koji se susreću u „istini hipostatskog sjedinjenja snagom Duha Božjega“. Stoga bismo već na početku mogli zaključiti kako sveti Papa svoju, ne samo pneumatologiju već i antropologiju, zapravo živo crpi iz kristologije koja predstavlja ono jedinstveno i povlašteno mjesto susreta između božanskog, ljudskog i Duhovnog (pisano velikim slovom)! „Upravo zato pozornost Ivana Pavla II. usmjerena je na čvrstu povezanost između slanja Sina Božjeg i dara Duha Svetoga, ‘radi nas ljudi i našeg spasenja’ – *propter homines*, kako to izrijekom